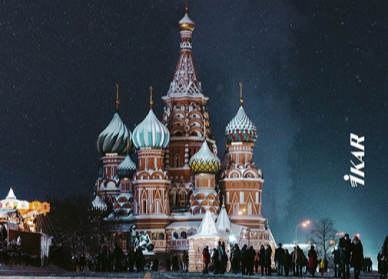

KRÁTKE DEJINY RUSKA

Od pohanov po Putina

IKAR

MARK GALEOTTI

Od autora bestsellerov Vory – Ruská supermafia a Musíme si pohovoriť o Putinovi

KRÁTKE DEJINY RUSKA

Od pohanov po Putina

MARK GALEOTTI

Preložila Adriena Richterová

IKAR

Mark Galeotti

Krátke dejiny Ruska
Od pohanov po Putina

Preložila Adriena Richterová

IKAR

Mark Galeotti

A SHORT HISTORY OF RUSSIA

Copyright © Mark Galeotti, 2021

First published as A SHORT HISTORY OF RUSSIA by Ebury Press,
an imprint of Ebury Publishing. Ebury Publishing is part
of the Penguin Random House group of companies.

Translation © 2021 by Adriena Richterová

Jacket design © 2021 by Juraj Šramko

Jacket photo: Unsplash/Nikita Karimov

Slovak edition © 2021 by IKAR, a.s.

ISBN 978-80-551-7816-5

*„Rusko je krajina s jasnou budúcnosťou;
iba jej minulosť je nepredvídateľná.“*

sovietske príslovie

Obsah

Úvod / 7

1. „Pohľadáme si knieža, ktorý by nám vládol...“ / 15

2. „Za naše hriechy prišli neznámi ľudia...“ / 41

3. „Samoderžavie z Božej vôle“ / 65

4. „Peniaze sú hlavnou tepnou vojny“ / 90

5. „Budem samovládkyňou: to je moja úloha“ / 115

6. „Pravoslávie. Samoderžavie. Národnosť“ / 137

7. „Život je čoraz lepší, súdruhovia, život je čoraz veselší“ / 165

8. „Rusko bolo na kolenách a pozviechalo sa“ / 195

Podakovanie / 221

Úvod

Najstaršia kniha v Rusku nehovorí rovnakým hlasom. Kričí a plače, mrmle a stone, smeje sa a šepká, modlí sa a ručí a tie tóny sú čoraz tichšie. V júli 2000 pri odkrývaní jednej z najstarších štvrtí v starobyľom ruskom meste Novgorod – kedysi sa mu hovorilo aj Zvrchovaný pán (*Gospodin*) Novgorod alebo Velký Novgorod – archeológovia objavili tri drevené tabuľky pokryté voskom, ktoré boli kedysi zviazané ako kniha. Použitím rádiouhlíkovej metódy datovania a ďalších testov sa ukázalo, že pochádzajú z obdobia medzi rokmi 988 a 1030 nášho letopočtu. Sú na nich do vosku vyryté dva žalmy. Ide však o *palimpsest*, dokument písaný na materiáli, ktorý sa opakovane používal celé desaťročia, a sú na ňom navrstvené a ešte trochu viditeľné aj skôr vyryté texty. Vďaka húževnatej práci ruského lingvistu Andreja Zalizňaka sa podarilo odkryť úžasné množstvo rôznych zápisov, kedysi dávno vyrytých do vosku. Sú ich tisíce – fragment z *Duchovného pokynu od otca a od matky k synovi*, *Zjavenie Jána Teológa*, rozpis cirkevnej slovanskej abecedy aj traktát *O panenstve*.

To sa celkom hodí.

Národ *palimpsestu*

Rusko je krajina, ktorá nemá prirodzené hranice, nie je osídlená jedným kmeňom alebo spoločenstvom, ani nemá skutočnú jednotnú identitu. Ohromuje svojou rozľahlosťou – rozkladá sa v jedenástich časových pásmach, od európskeho Kaliningradu, pripomínajúceho pevnosť, ktorý je v súčasnosti odtrhnutý od ostatnej matičky Rusi, až po Beringov prieliv, vzdialený iba 82 kilometrov od Aljašky. Keďže mnohé oblasti Ruska sú neprístupné a obyvateľstvo žije roztrúsene, núka sa vysvetlenie, prečo bolo a je také náročné riadiť túto krajinu z jedného miesta a prečo sa jej vládcovia tak veľmi desili straty kontroly nad ňou. Stretol som sa s istým (penzionovaným) dôstojníkom KGB, ktorý pripustil: „Odkiaľživa sme to brali tak, že buď všetko, alebo nič. Treba krajinu pevne zovrieť v hrsti, inak sa rozpadne.“ Domnievam sa, že jeho predchodcovia – od cárskeho dôstojníkov až po ranostredoveké kniežatá – aj súčasní Putinovi vládni úradníci, hoci už s výhodami, čo im poskytujú moderné komunikačné prostriedky, majú rovnaké obavy.

Pozícia Ruska na križovatke Európy a Ázie znamená aj to, že ho odkiaľživa vnímajú ako cudzí element – pre Európanov je ázijskou krajinou a pre Ázijčanov zasa európskou. Jeho históriu formovali vplyvy zvonka. Bolo vystavené vpádu cudzincov – Vikingov, Mongolov, križiackych teutónskych rádov, Poliakov, Napoleonových Francúzov aj Hitlerových Nemcov. No aj v čase, keď Rusko nemuselo fy-

zicky čeliť invázii, pôsobili naň vonkajšie kultúrne vplyvy, vždy sledovalo, čo sa deje za jeho hranicami, a všímalo si všetko od kultúrneho diania až po technické inovácie. Reakciou na chýbajúce jasne vymedzené hranice bola jeho ustavičná rozpínavosť, ktorá prinášala záplavu nových etnických, kultúrnych a náboženských podnetov.

Preto sú Rusi národom *palimpsestu*, národom s bohato navrstvenou históriou, mozaikou rôznorodého spoločenstva, na ktorom sa vo všetkých oblastiach života veľmi výrazne prejavujú vonkajšie vplyvy. Jasným dôkazom je ruský jazyk. Napríklad železničná stanica sa v ruštine povie *vokzal* podľa Vauxhall Station, prestupnej stanice v centrálnom Londýne. Je to výsledok nešťastného prekladateľského omylu, ktorý vznikol v čase, keď v 19. storočí ruskú delegáciu doslova ohúrila návšteva Anglicka. V istom období sa vo vysokej ruskej spoločnosti hovorilo po francúzsky, preto si Rusi ukladali svoju *bagaž* na *kušet* v spacom vozni. Na juhu v Odese majú ulice talianske názvy, keďže taliančina bola spoločným obchodným jazykom v oblastiach okolo Čierneho mora. Naopak, v Birobidžane na hraniciach s Čínou je dodnes miestnym jazykom jidiš, čo je pozostatok z tridsiatych rokov, keď Stalin vyzýval sovietskych Židov, aby sa tam presídlili. V meste Kazaň, v jeho historickom kremlí obohnanom hradbami, sa nachádza pravoslávny chrám aj moslimská mešita a pritom na ďalekom severe šamani požehnávajú ropovody.

Isteže, všetky národy sú z väčšej alebo menšej miery zmesou rozličných náboženstiev, kultúr a identít. V čase,

keď je vo Veľkej Británii obľúbeným jedlom *curry* (*chicken tikka masala*, kuracie mäso v špeciálnej omáčke s karí korením – pozn. prekl.), keď *Académie française* brojí proti cudzím slovám, ale svoj boj o zachovanie čistoty francúzštiny prehráva, a keď sa viac ako jeden z ôsmich obyvateľov Spojených štátov narodil v zahraničí, sa tomuto trendu určite nedá vyhnúť. No v súvislosti s Ruskom sú pozoruhodné tri veci. Po prvé, je to absolútna hĺbka a rôznorodosť, s ktorou si ako straka dynamicky privlastňovalo vonkajšie vplyvy. Po druhé, sú to špecifické spôsoby, akými na seba tieto jednotlivé vrstvy nadväzujú a vytvárajú túto konkrétnu krajinu a jej kultúru. Každý národ je do určitej miery zmesou, ale veľký rozdiel je v „prísadách“ a v tom, ako sa zmiešali. A po tretie, je zaujímavé, ako Rusko reagovalo na tento proces.

Rusi, vedomí si – často s istými rozpakmi – tejto svojej stále sa meniacej, hybridnej identity, reagovali vytvorením série národných mýtov, ktoré ju buď popierali, alebo oslavovali. Samo založenie štátu, ktorý dnes nazývame Ruskom, je zahalené do národného pseudo-príbehu (o tom píšeme v prvej kapitole), v ktorom nájazd výbojných Vikingov prepísali tak, že sám porobený ľud pozval votrelcov do svojej krajiny. Odvtedy akoby sa roztrhlo vrece s podobnými legendami – ako sa Moskva stala kresťanskou aj „tretím Rímom“, kolískou skutočného kresťanstva (po tom, čo „prvý Rím“ padol do rúk barbarov a „druhého Ríma“ – Byzancie sa zmocnil islam), až po najnovšie pokusy Kremľa prezentovať

Rusko ako baštu tradičných spoločenských hodnôt a ako hrádzu proti americkej dominancii vo svetovom poriadku.

Späť k budúcnosti

V 13. storočí si Mongoli podmanili Rusko, a keď ich moc zoslabla, moskovské kniežatá, ich najvernejší zradcovskí spojenci, sa pasovali do roly najväčších záchrancov svojho národa. Ruskí vládcovia opakovane „opravovali“ minulosť v nádeji, že si tak vytvoria budúcnosť, ktorá im bude vyhovovať. Väčšinou to dosiahli „prečistením“ kultúrnych alebo politických mýtov a symbolov, ktoré potrebovali. Cári si koptovali symboly vznešenej Byzancie, no v tomto prípade sa dvojhlavý imperiálny orol díval na západ aj na juh.

Komplikovaný vzťah Ruska a Západu nadobudol v priebehu storočí čoraz zásadnejší význam. Niekedy to znamenalo prijať určité myšlienky a prispôbiť hodnoty – napríklad cár Peter Veľký prikázal Rusom, aby si podľa európskeho vzoru oholili brady (v opačnom prípade by museli platiť „daň z brady“), alebo to, že Sovietsi budovali celú spoločnosť na myšlienkach ideológie, ktorú jej autor Karl Marx plánoval aplikovať v Nemecku a vo Veľkej Británii. Niekedy sa západné vplyvy odmietali vedome, a to dokonca predefinovaním minulosti, napríklad ignorovaním všetkých archeologických dôkazov, že pôvod tejto krajiny

sa odvíja od vikinských votrelcov. Nikdy to však neznamenalo, že by Rusko ignorovalo Západ.

Súčasní predstavitelia novej elity dúfajú, že sa im podarí nájsť naratív, ktorý by im dovoľoval užívať si príjemné vymoženosti Západu – iPhony a londýnske *penthousey* bez progresívnej dane z príjmu a bez rešpektovania zákonov právneho štátu –, a snažia sa definovať seba aj svoju krajinu tak, ako im to vyhovuje. Hoci nie vždy úspešne a nie prijateľne pre všetkých: po istom čase začali spochybňovať ani nie tak svoje miesto vo svete, ale skôr to, ako s nimi svet zaobchádza. To bolo podstatou procesu, čo viedol k vzostupu Vladimíra Putina a k jeho postupnému prerodu z viac-menej rozhladeného pragmatika na nacionalistického vojnového lídra, ktorý v roku 2014 anektoval Krym a podnietil nevyhlásený konflikt na juhovýchodnej Ukrajine. Rusko sa stalo krajinou, v ktorej sa prekrucovanie histórie stalo nielen národnou voľnočasovou zábavkou, ale doslova priemyselným odvetvím. Výstavy znázorňujú rodové línie modernej politiky spätne až do stredoveku, akoby išlo o jednoliaty neprerušovaný evolučný proces. Police v kníhkupectvách stonú pod ťarchou revisionistických historiek a školské učebnice sa prepisujú, aby boli v súlade s novou pravovernosťou. Sochy Lenina stoja plece pri pleci so sochami cárov a svätých, akoby vo víziách Ruska, ktoré stelesňujú, neexistovali medzi nimi žiadne protirečenia.

Základným cieľom tejto knihy je skúmať históriu tejto fascinujúcej, bizarnej, úchvatnej, zúfalej, podráždenej,

krvavej a hrdinskej krajiny najmä cez dve navzájom prepojené otázky: spôsob, akým úspešné vplyvy spoza hraníc ovplyvnili Rusko, tento národ *palimpsestu* s bohato navrstvenou históriou, a ako sa s tým Rusi vyrovnali cez sériu pohodlných kultúrnych konštruktov, písaním a prepisovaním svojej minulosti tak, aby porozumeli súčasnosti a ovplyvnili svoju budúcnosť. A zasa z opačnej strany, ako to ovplyvnilo nielen ich kontinuálny projekt budovania národa, ale aj ich vzťahy s ostatným svetom. Neospravedlňujem sa, lebo túto knihu som nenapísal pre akademikov, ale pre čitateľov zaujímajúcich sa o minulosť krajiny, ktorá sa dá jedným ťmahom odpísať ako chaotický relikt starého impéria a zároveň vykresliť aj ako existenciálna hrozba Západu.

Vtesnať tisíc rokov rušnej a často slávnej histórie do útlej knihy znamená, že som nesmel ísť priveľmi do detailov. Aby som to vyvážil, na konci každej kapitoly uvádzam ďalšie pramene na doplnkové čítanie, ktoré sú na vyššej odbornej úrovni. Jednako, cieľom tejto knihy nie je tváriť sa, že komplexne spracúva každý detail, ale skúmať pravidelné vzostupy a pády tohto mimoriadneho národa a to, ako sami Rusi chápu, vysvetľujú, mytologizujú a prepisujú tento príbeh.

Doplnkové čítanie: Tomu, kto chce hlbšie načrieť do tisícročnej histórie Ruska, by som mohol odporúčať mnoho zaujímavých kníh pre ich osobitne elegantný prístup alebo svojrázny štýl, ale dovoľte mi spomenúť aspoň nie-

kolko z nich. Kniha Geoffreyho Hoskinga *Russian History: A Very Short Introduction* (Oxford University Press, 2012) je presne tým, čo o sebe tvrdí. Skôr žurnalistické čítanie než vedecká učebnica je kniha Martina Sixsmitha *Russia: A 1 000-Year Chronicle of the Wild East* (BBC, 2012), poskytuje pestrý a čitateľný súhrn. *Natasha's Dance: A Cultural History of Russia* (Penguin, 2003) od Orlanda Figesa sa väčšmi sústreďuje na posledné dve storočia, a predsa je to husársky kúsok. Ak je fotografia hodna tisíc slov, aj mapa má prinajmenšom rovnakú hodnotu a dielo Martina Gilberta *Routledge Atlas of Russian History* (Routledge, 2007) je veľmi šikovnou kompiláciou. História je napísaná aj v múroch z tehly a kameňa a skvelé dielo Catherine Merridaleovej *Red Fortress: The Secret Heart of Russia's History* (Penguin, 2014) predstavuje moskovský Kremel ako jednu z postáv v príbehu Ruska.

1. „Pohládáme si knieža, ktorý by nám vládol...“

Časová os

862?	Príchod Rurika, zrod nového ruského národa
882	Oleg obsadil Kyjev a z Novgorodu doň presunul svoje hlavné mesto
980	Vladimír Veľký sa stal kyjevským veľkokniežatom
988	Vladimír vyhlásil pravoslávne kresťanstvo za oficiálne náboženstvo
1015	Vladimírova smrť vyvolala dynastické boje
1036	Jaroslav Múdry spojil územia Rusov a stal sa samovládcom
1054	Jaroslavova smrť vyvolala dynastické boje
1097	Snem kniežat v Ľubeči
1113	Vladimír Monomach sa stal veľkokniežatom, na trón ho povolali obyvatelia Kyjeva

Viktor Vasnetsov: *Príchod Rurika do Starej Ladogy* (1909)

Obraz Viktora Vasnetsova, na ktorom stvárnil príchod kniežaťa Rurika na brehu Ladožského jazera, je klasika svojho druhu. Nestorov letopis *Povešť o dávnych časoch na ruskej zemi* z 12. storočia, náš najlepší a jediný zdroj z tohto obdobia, opisuje boje roztrúsených slovanských kmeňov (na území, z ktorého sa neskôr stalo Rusko) proti Varjagom (tak nazývali škandinávskych Vikingov), aby ich vyhnali zo svojej zeme. Keď sa však Čudovia, Merovia, Radimičovci, Krivičovci a mnohé ďalšie klany a kmene chceli chopiť vlády, viedlo to len k ďalším vojnám. Nemali medzi sebou dohodnuté, kto má prednostné právo vládnuť, sporiли sa o územie a o jeho vymedzenie, preto sa znova obrá-

tili na Varjagov a u nich hľadali svojho vládcu: „Naša zem je veľká a úrodná, ale poriadku v nej niet. Príďte nás spravovať a vládnuť nám.“

Získali Rurika (vl. 862? – 879), ktorý založil dynastiu Rurikovcov a tí vládli v Rusku až do 17. storočia. Vasnecov namaloval scénu, keď Rurik – so sekerou v ruke, aby zdôraznil, že je knieža aj vojvodca – so svojimi bratmi a družinou vystúpil z vojnovej veslice s charakteristickou hlavou draka na prove a zastal na brehu Ladožského jazera. Tam ho už vítal sprievod jeho nových poddaných s darmi a doslova s otvorenou náručou.

Obraz je charakteristicky evokatívny s dôrazom na detail. Verne sa drží predlohy príbehu až po šišaté helmy Vikingov a tradičné výšivky na oblečení Slovanov. Obratne zdôrazňuje symboliku darov, ktoré sú akýmsi premostením medzi novým vládcom a jeho novými poddanými. No v podstate ide o jeden veľký omyl.

Príchod Rurikovcov

Rurik, možno Rorik z Dorestadu, ambiciózný dánsky nafúkanec, ktorého nájazdy tak nahnevali Ľudovíta Požbožného, cisára Franskej ríše, že ho v roku 860 vypovedal z krajiny. Tento údaj sa časovo zhoduje s dátumom Rurikovho príchodu – ten sa uskutočnil približne medzi rokmi 860 a 862 – a jeho meno sa zároveň prestalo objavovať v západných kronikách. Škandinávski dobyvatelia či kupci

už dávno vedeli o krajine Slovanov, veď sa o nej dopočuli na svojich výpravách pri hľadaní nových obchodných ciest do Miklagarðu (Veľkého mesta) – hlavného mesta východorímskej Byzancie, dnešného Istanbulu –, ktoré ležalo ďaleko na juhu. Napokon elitnú gardu byzantského cisára tvorili Varjagovia, vybraní spomedzi škandinávskych žoldnierov.

Keď Rorika z Dorestadu vykázali z krajiny Frankov, prečo by si nemohol vybojovať nové kniežatstvo na tomto území? Najprv si postavil opevnené sídlisko v Starej Ladoge, na mieste, kde sa vylodil so svojou družinou, čoskoro sa zmocnil obchodného strediska vo vnútrozemí a vybudoval si tam svoje hradisko. Nazval ho Holmgarðr, neskôr sa stalo známym ako Novgorod (Nové mesto), jedno z najväčších osídlení v starom Rusku. Avšak dôkazy, že Rurika do krajiny niekto pozval, žiaľ, jednoznačne chýbajú.

Rurikova dobrodružná výprava bola iba súčasťou širšieho prieniku škandinávskych Normanov na juh a východ. Niekedy to boli kupci, no omnoho častejšie išlo o votrelcov, ktorí okupovali nové územia a zúrivo bojovali nielen s miestnym obyvateľstvom, ale aj medzi sebou. Arabský kronikár Ibn Rusta, ktorý žil v 10. storočí, napísal, no je možné, že si to iba vymyslel, vraj títo dobyvatelia sa natolko podozrievali aj medzi sebou, že ak si niektorý išiel von ulaviť, zakaždým ho sprevádzali traja ozbrojení spolubojovníci, aby ho strážili. No aj napriek nebezpečenstvu toto územie malo pre nich neodolateľné čaro.